

Міністерство освіти і науки України

ВІСНИК
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

№ 906

Серія: Історія України.
Українознавство: історичні та філософські науки

Випуск 13

Серія започаткована 1996 року

Харків 2010

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 8 від 25 червня 2010 р.)

Вісник включає статті та матеріали, підготовлені викладачами і науковцями Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна і Східного інституту українознавства ім. Ковальських. Головна увага приділена дослідженню особливостей історіографічного процесу, методологічним питанням, історії та культури України XIX – першої половини XX ст., регіональним студіям.

Для викладачів, наукових працівників, студентів.

Редакційна колегія:

д. іст. н., проф. В.В. Кравченко (відп. ред.), д. іст. н., проф. В.І.Танцюра (заст. відп. ред.), д. іст. наук, проф. Д.М. Чорний (відп. секр.), д. іст. н., проф. В.А. Греченко; д. іст. н., проф. В.В. Калініченко, д. іст. н., проф. Р.І. Киричок, д. іст. н., проф. В.В. Лантух, д. іст. н., проф. Б.К. Мигаль, д. іст. н., проф. В.В. Петровський, к. іст. наук, проф. В.І. Семененко, д. ф. н., проф. Я.М. Білик, д. ф. н., проф. Н.С. Корабльова, д. ф. н., проф. О.М. Куць, д. ф. н., проф. І.З. Цехмістро, д. ф. н., проф. І.В. Карпенко, д. іст. н. проф. С.О. Наумов, д.ф.н., проф. Л.В. Стародубцева., к. ф. н., доц. М.В. Чугуенко.

Адреса редакційної колегії: 61077, м. Харків, пл.Свободи,4, ХНУ,
кафедра українознавства кім. 485

Тел. (057) 707-51-92

Електронна адреса: siu@univer.kharkov.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696ПР від 04.10.2006 р.

Статті прорецензовано

Видається за сприяння Східного інституту українознавства ім. Ковальських.

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА
УКРАЇНИ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ

Грінченко Г. Г. Усні історії: методи аналізу та варіативність публікацій результатів дослідження.....	6
Альков В. А. Повсякденне життя мешканців великих міст Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: пострадянська історіографія питання (1991-2010 рр.).....	15
Казанков Р. Ю. Концепт «регіон» у сучасній російській та українській історіографії.....	26
Бортник Л. А. До історії університетських статутів 1804-1884 рр.....	31
Павлова Т. Г. Єдиний університетський простір Російської імперії (на прикладі взаємодії Харківського та С.-Петербурзького університетів).....	38
Чорний Д.М. Законодавча і виконавча влади в Конституції УНР: проблеми оцінки документа.....	47
Калініченко В. В. Механізми функціонування та структура громадського управління в доколгоспному селі Наддніпрянської України (1917-1930 рр.).....	54
Олянич В. В. Оренда і найм: соціально-економічні форми селянського підприємництва в УСРР у 20-х рр. ХХ ст.....	60
Латишева О. В. Мазлах С.М. (1878-1937) – реформатор системи державного страхування в УСРР.....	67
Удовенко Л. О. Національно-культурна специфіка формування «світу» літературних героїв Василя Стефаніка.....	73
Мариняк Р. С. Перспективи становлення театру Лесі Українки на вітчизняній сцені (прогнозування Ю. Шевельова 1943 р. і сьогодення).....	77
РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ	
Звагельський В. Б. Про забуту середньовічну дорогу з Посейм'я у Подонцов'я.....	82
Ісасв Т.О. Цареборисів: від заснування до утворення Ізюмського слобідського полку.....	91
Арзуманова Т. В. Зміни в розвитку етновних процесів у Харківській губернії (друга половина ХІХ ст.).....	103
Заярна Д. О. Дворяни Гловайські: на шляху становлення підприємництва у пореформеному Донбасі.....	109
Устименко О. М. Харківське училище для незрячих дітей (1886-1917 рр.).....	114
Обченко О. М. Особливості розвитку державного шкільництва у Змієві та Зміївському повіті в другій половині ХІХ – початку ХХ століття.....	120
Онацький М. Ю. Національний склад приватних підприємців Харківщини за даними Всесоюзного перепису населення 1926 р.....	125
Бадєєва Л.І., Бадєєв В.О. Танкове конструкторське бюро № 183 у Харкові (20-30-ті рр. ХХ ст.).....	130
Білостоцький М. О. Справа «КР» та ідеологічні кампанії у Харкові (1947 р.).....	136
Лупіка Т. О. Сільське господарство Харківщини на тлі Голодомору 1946-1947 рр.....	141

Содержание

ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА
УКРАИНЫ XIX – XX ст.

Гринченко Г. Г.	
Устные истории: методы анализа и вариативность публикаций результатов исследования.....	6
Альков В. А.	
Повседневная жизнь жителей больших городов Российской империи в конце XIX – в начале XX века: постсоветская историография вопроса (1991 – 2010 гг.)	15
Казанков Р. Ю.	
Концепт «регион» в современной российской и украинской историографии	26
Бортник Л. А.	
К истории университетских уставов 1804-1884 гг.	31
Павлова Т. Г.	
Единое университетское пространство в Российской империи (на примере взаимодействия Харьковского и Петербургского университетов).....	38
Черный Д. Н.	
Законодательная и исполнительная власти в Конституции УНР: проблема оценки документа.....	47
Калиниченко В. В.	
Механизмы функционирования и структура общественного управления в доколхозном селе Надднепрянской Украины (1917-1930 гг.)	54
Олянич В. В.	
Аренда и наем: социально-экономические формы крестьянского предпринимательства в УСРР в 20-х гг. XX ст.	60
Латышева Е. В.	
Мазлах С. М. (1878-1937) – реформатор системы государственного страхования в УССР	67
Удовенко Л. А.	
Национально-культурная специфика формирования «мира» литературных героев Василия Стефанюка.....	73
Мариняк Р. С.	
Перспективы становления театра Леси Украинки на отечественной сцене (прогноз Ю. Шевелева 1943 г. и современность).....	77
РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Звагельский В.Б.	
Про забытую средневековую дорогу из Посеймья в Подонцовье	82
Исаев Т.А.	
Цареборисов: от возникновения до создания Изюмского слободского полка	91
Арзуманова Т.В.	
Изменения в развитии этноязыковых процессов Харьковской губернии во второй половине XIX ст.	103
Заярная Д. А.	
Дворяне Иловайские: на пути становления предпринимательства в пореформенном Донбассе (1861-1914 гг.)	109
Устименко А. Н.	
Харьковское училище для незрячих детей (1886-1917 гг.)	114
Обченко А. Н.	
Особенности развития государственной школы в Змиеве и Змиевском уезде во второй половине XIX – начале XX столетия	120
Онацкий М. Ю.	
Национальный состав частных предпринимателей Харьковщины по данным Всесоюзной переписи населения 1926 г.	125
Бадеева Л. И., Бадеев В. А.	
Танковое конструкторское бюро №183 в Харькове (20-30-е годы XX в.)	130
Белостоцкий Н. А.	
Дело «КР» и идеологические кампании в Харькове (1947 г.).....	136
Луника Т. А.	
Сельское хозяйство Харьковщины в период Голодомора 1946-1947 годов	141

Content

**HISTORIOGRAPHY, HISTORY AND CULTURE OF
UKRAINE IN THE XIX – XX CENTURES**

Grinchenko G. G.	
Oral Histories: Methods of Analysis and Variants of Research Publications	6
Alkov V. A.	
Everyday Life of the City Dwellers of Russian Empire in the Late XIX to the Early XX Century: Post-Soviet Historiography of the Problem (1991 – 2010)	15
Kazankov R. U.	
The Concept of the «Region» in Modern Russian and Ukrainian Historiography	26
Bortnik L.A.	
To the History of Universities Statutes 1804-1884	31
Pavlova T.G.	
Single University Area in the Russian Empire (the case of cooperation of Kharkiv and Petersburg universities)	38
Chorniy D. M.	
Legislative and Executive Power in the Constitution of UPR: Problems of Estimation of the Document	47
Kalinichenko V. V.	
The Mechanisms of Functioning and Structure of Public Management in the Dokolhosnna Village of Naddniprojanska Ukraine (1917-1930)	54
Olyanich V. V.	
Lease and Renting: Socio-Economic Forms of Peasant Enterprise in Ukraine in the 1920-th	60
Latysheva O. V.	
Mazlah S. M. (1878-1937) – the Reformer of the State Insurance System in Ukrainian SSR	67
Udoenko L. A.	
National-cultural Specificity of Vasily Stefanik’s Literary Heroes «World» Formation	73
Marinyak R. S.	
The Prospects of Development of Lesya Ukrainka Theater on the National Stage (Y. Shevelev’s Predictions in 1943 and Today)	77
REGIONAL STUDIES	
Zvagelsky V. B.	
About the Forgotten Medieval Way From Sejm to Donets	82
Isaev T. O.	
Tsareborisov: from Inception to the Creation of Izjumsky Slobodskiy Regiment	91
Arzumanova T. V.	
The Changes in the Development of Ethnolanguages Process of Kharkiv Provinces in the Second Half of the XIX Century	103
Zayarna D. O.	
Noblemen Ilovayskie on the Way to Making Entrepreneurship in Post-reform Donbass (1861-1914)	109
Ustymenko O. M.	
Kharkiv School for Blind Children (1886-1917)	114
Obchenko O. M.	
Peculiarities of Development of State Schools in Zmiiv Town and Zmiiv District (Second Half of XIX – the Beginning of XX century)	120
Onatskiy M. Y.	
National Composition of Kharkov Entrepreneurs According to the All-Union Census in 1926	125
Badyeyeva L. I., Badyeyev V. A.	
The Tank Design Bureau № 183 in Kharkiv (the 1920-1930 s)	130
Belostotski N.A.	
Case of «KR» and Ideological Campaign in Kharkov (1947)	136
Lupika T.A.	
The Agriculture of the Kharkiv Region During the Period of Holodomor of 1946-1947	141

УДК 930, 2: [323, 11: 334, 722-057 (477, 54): 314 ,02 (47+57) «1926»]

М. Ю. Онацький

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД ПРИВАТНИХ ПІДПРИЄМЦІВ ХАРКІВЩИНИ ЗА ДАНИМИ ВСЕСОЮЗНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 р.

Дана стаття присвячена дослідженню етнонаціонального складу підприємців Харківщини за матеріалами демографічного перепису 1926 р. Проаналізовані основні показники національної приналежності різних груп представників підприємницького корпусу Харківського регіону. Особливу увагу приділено висвітленню етнічного складу власників промислових та торговельних підприємств губернії. Зроблено висновок, що етнічний склад підприємців відображує рівень розвитку економічної активності серед різних етнонаціональних груп населення Харківщини.

Ключові слова: етнонаціональний склад, приватне підприємництво, кустарі, ремісники, торгівці.

Данная статья посвящена исследованию этнонационального состава предпринимателей Харьковщины по материалам демографической переписи 1926 г. Проанализированы основные показатели национальной принадлежности различных групп представителей предпринимательского корпуса Харьковского региона. Особое внимание уделено освещению этнического состава собственников промышленных и торговых предприятий губернии. Этнический состав предпринимателей отражает уровень развития экономической активности среди разных этнических групп населения Харьковщины.

Ключевые слова: этнонациональный состав, частное предпринимательство, кустари, ремесленники, торговцы.

This article is devoted to the study of ethno-national composition of Kharkov entrepreneurs based on the population census of 1926. The basic indicators of national identity of different groups of representatives of the business case of the Kharkov region are analyzed. Particular attention is given to the ethnics of the owners of industrial and commercial provinces. Ethics of businesses indicates the level of economic activity among different groups of Kharkov.

Key words: ethno-national composition, private entrepreneurship, handicraftsmans, merchants.

У сучасних умовах, коли в незалежній Україні відбувається процес становлення та розвитку приватнопідприємницької діяльності, а головною фігурою ринкової економіки стає приватний підприємець, важливого значення набуває маловивчене питання про національний склад підприємницького корпусу в різних районах України у роки непу. Об'єктивне та неупереджене вивчення цього питання дозволить з'ясувати етнонаціональний склад приватних підприємців та рівень економічної активності серед різних національних груп Харківщини. На жаль, до цього часу ще немає спеціальних робіт, у яких би досліджувалося це питання. Хоча певні спроби вже робилися у вітчизняній історіографії.

Серед дослідників які вивчали окремі аспекти питання із зазначеної теми в останнє десятиріччя, можна назвати Ю. Волосника [2, 3] та Р. Шарібжанова [8].

Метою статті є аналіз етнонаціонального складу приватних підприємців Харківщини станом на грудень 1926 р., тобто на момент проведення Всесоюзного демографічного перепису.

Головним джерелом для вивчення національного складу приватних підприємців Харківщини є матеріали Всесоюзного перепису населення, що був проведений у країні в грудні 1926 р. (тобто у розпал непу).

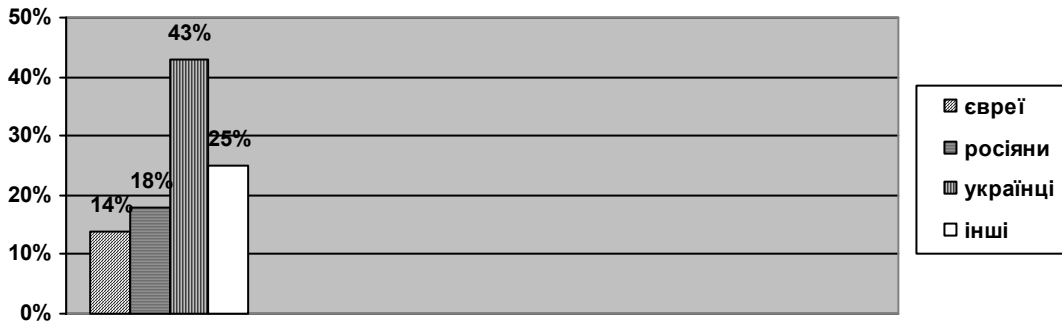
Матеріали перепису 1926 р. виокремили такі групи підприємців Харківщини, як «господарі з найманими робітниками», «господарі, що працюють лише з членами родини», «господарі одинаки», що зайняті в торгівлі [5, с. 20].

До першої групи приватних підприємців слід віднести тих «господарів з найманими робітниками», що їх у переписі було розбито на представників, які були задіяні у:

1. великій (цензовій) промисловості;
2. кустарно-ремісничій промисловості;
3. торгівлі [2, с. 466–471].

Із загальної кількості вищезазначених представників приватного «бізнесу», що використовували найману працю, українці склали 43%, росіяни 18%, євреї 14% (Див. діаграму 1).

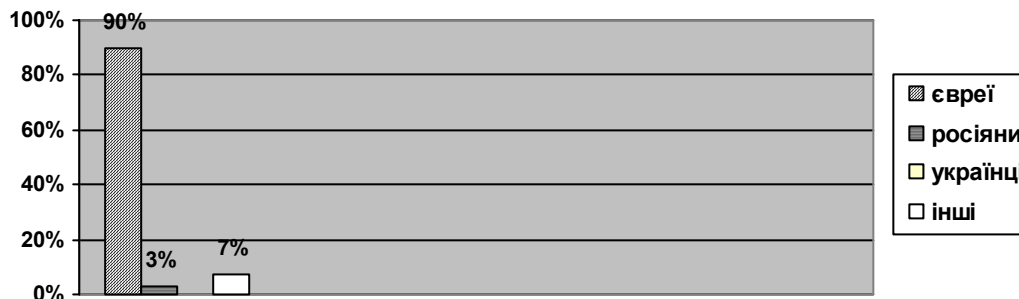
Діаграма 1. Питома вага різних етнічних груп у загальній кількості підприємців Харківщини, що використовували найману працю

Діаграму укладено за: [2, с. 466; Підрахунки автора].

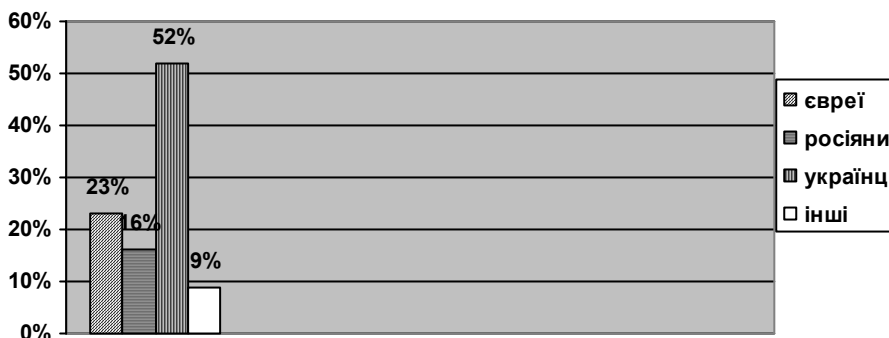
Серед групи з 30 власників чи орендарів великих промислових закладів Харківщини на першому місці були євреї – 90%, росіяни склали 3%, 7% – представники інших етносів. Українців серед вищезазначеної категорії власників не було взагалі (Див. діаграму 2) [2, с. 467].

Діаграма 2. Національний склад власників великих промислових закладів

Діаграму укладено за: [2, с. 467; Підрахунки автора].

Діаграма 3. Етнічний склад приватних власників кустарних закладів, що використовували найману працю

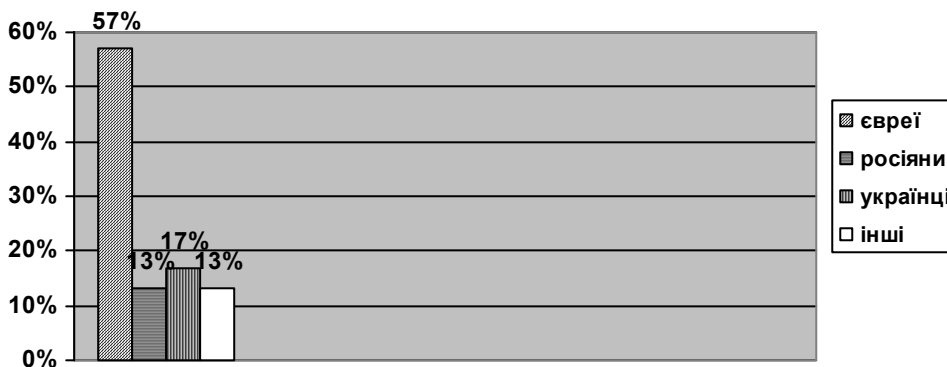
Діаграму укладено за: [2, с. 468; Підрахунки автора].

Значна питома вага євреїв, як серед підприємців Харківщини, так і в цілому по Україні, може бути пояснена насамперед тим, що підприємництво було досить поширеним і традиційним заняттям серед єврейського населення ще з дореволюційних часів. Після революції, коли «смуга осідлості», що існувала на теренах України, та інші дискримінаційні щодо євреїв норми царського законодавства були скасовані, то ця обставина позитивно вплинула на сплеск підприємницької активності серед євреїв у роки непу, оскільки вже в період воєнного комунізму здебільшого була ліквідована стара буржуазія (що значною мірою була представлена росіянами та українцями). Ті ж, хто продовжив займатися своїм колишнім заняттям (комерцією), в період непу виявилися вже не здатними конкурувати із більш «спритними» євреями – підприємцями, вихідцями із колишньої «смуги осідлості».

У дрібній та кустарній промисловості з 1176 приватних власників кустарних закладів, що використовували найману працю, було 52 % українців, 22 % – євреїв, 16 % – росіян, 9 % – представників інших етнічних груп (Див. діаграму 3) [2, с. 468].

З 374 підприємців, що використовували найману працю в галузі торгівлі, євреї склали 57 %, українці – 17 %, росіяни – 13 %, решту – 13 % – інші (Див. діаграму 4) [2, с. 469].

Діаграма 4. Національний склад торгівців, що використовували працю найманих робітників

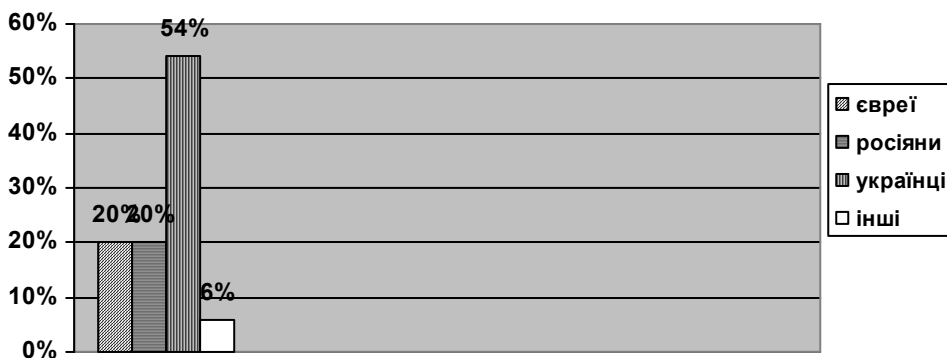

Діаграму укладено за: [2, с. 469; Підрахунки автора].

До другої групи приватних підприємців згідно з переписом 1926 р. слід віднести «господарів, що працювали лише з членами родини», але лише тих із них, які були зайняті у кустарно-ремісничій промисловості й торгівлі.

У кустарно-ремісничій промисловості із загальної кількості 3382 осіб українці склали 54 %, росіяни – 20 %, євреї – 20 %, 6 % – інші (Див. діаграму 5) [2, с. 470]. Слід відзначити, що у цій галузі було чимало підприємців, які під виглядом членів родини та артільей використовували, але приховано, працю найманих робітників.

Діаграма 5. Етнічний склад господарів кустарних промислових закладів, «що працювали лише з членами родини»

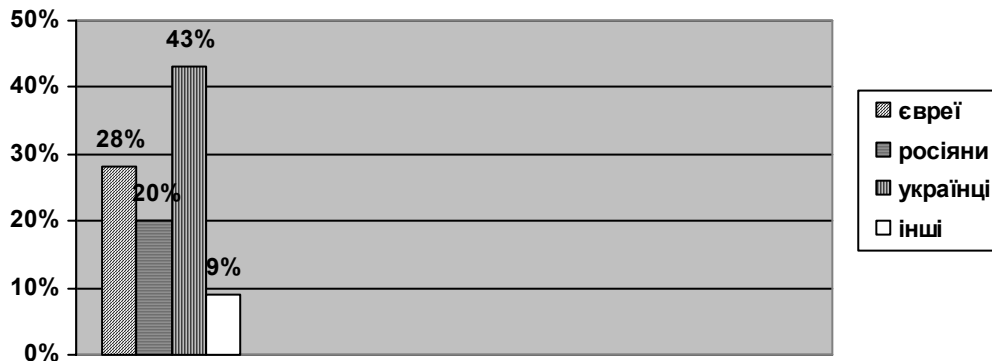

Діаграму укладено за: [2, с. 470; Підрахунки автора].

У галузі торгівлі з числа 1350 осіб, що працювали лише з членами родини, 43% були українцями, 28% – євреями, 20% – росіянами, решта – 9% – представниками інших національностей (Див. діаграму 6).

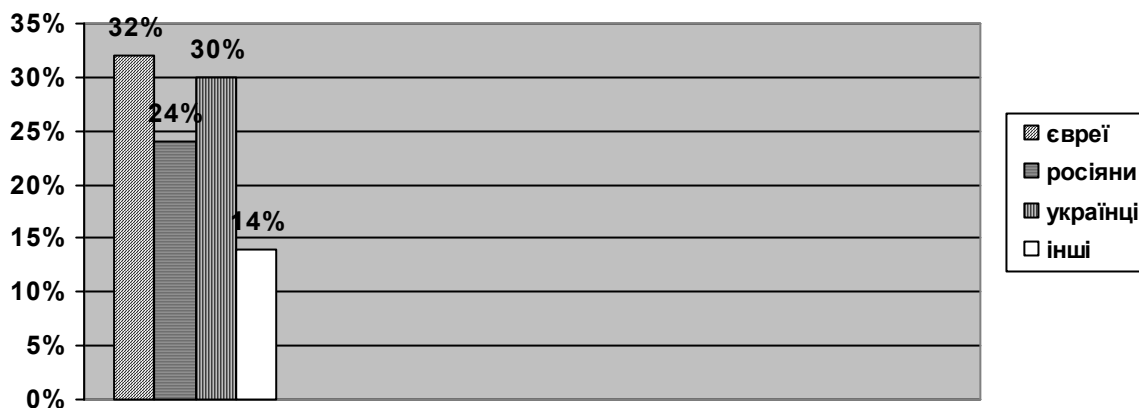
Діаграма 6. Національний склад торгівців, що «працювали тільки з членами родини»

Діаграму укладено за: [2, с. 470; Підрахунки автора].

Для порівняння, серед 5882 торгівців-одинаків євреїв було 32%, українців – 30%, росіян – 24%, 14% – інших (Див. діаграму 7) [2, с. 471].

Діаграма 7. Етнічний склад «торгівців-одинаків»

Діаграму укладено за: [2, с. 471; Підрахунки автора].

Різна питома вага підприємців серед різних етнонаціональних груп Харківщини значною мірою відображала рівень підприємницької активності серед представлених демографічним переписом 1926 р. національностей. На такий стан вплинули соціокультурні та релігійні традиції, історичні умови розвитку підприємництва в дану конкретну епоху, особливості менталітету представників різних етносів. Один із відомих економістів ХХ ст., теоретик підприємництва Ф. Хайек висловив думку, що частка приватних осіб, які готові випробувати нові можливості, скрізь приблизно однакова. Однак головною причиною того, що в різних країнах частка підприємців у складі населення різна, є наслідком тих обмежень, що обумовлювалися суспільними існуючими інститутами чи традиціями у цих країнах [7, с. 14].

Досить незначна частка українців серед підприємців, що використовували найману працю у торгівлі та ценовій промисловості, може бути пояснена не лише агресивною антипідприємницькою пропагандою, що розгорнулася в радянській державі. На наш погляд, дали про себе знати історичні особливості розвитку країни. Справа в тому, що у дореволюційній Російській імперії, а тим більше в радянській державі, підприємництво не було надто поширеним явищем, якщо порівнювати з країнами Заходу. У дореволюційні часи, а тим більше в роки непу, в країні не сформувався культ ділової людини. Не пропагувався (і не міг в радянський період бути пропагованим) культ підприємницької активності у суспільстві [4, с. 51]. До того ж, як вже

звертали увагу дослідники, українці не мали особливого нахилу до підприємництва чи комерції. Тут вони, як правило, поступалися місцем представникам інших націй – спочатку грекам, пізніше – євреям, вірменам [6, с. 78].

У свідомості українців, майже 90% яких на цей час ще були зайняті в аграрному секторі економіки, переважали традиційні погляди на землю як головну цінність, що давала можливість самостійного економічного існування. Тому у переважної більшості населення такі заняття, як комерція, торгівля та інші, у радянському суспільстві не вважалися соціально престижними.

Таким чином, наведений у статті матеріал свідчить, що демографічний перепис 1926 р. дає можливість проаналізувати етнонаціональну структуру підприємницької верстви Харківщини. Матеріали перепису дозволяють виявити питому вагу підприємців у складі найбільших національних груп населення регіону – українців, росіян, євреїв та інших. Дані перепису, що проводився у самий розпал непу, дають змогу встановити рівень економічної активності серед різних національних груп на Харківщині.

На розвиток підприємницької активності етнонаціональних груп мали вплив як соціокультурні чинники, так і конкретно-історичні умови в період проведення нової економічної політики.

Література

1. Бородкин Л. И., Свищев М. А. Социальная мобильность в период нэпа: К вопросу о росте капитализма из мелкого производства / Л. И. Бородкин, М. А. Свищев // История СССР. – 1990 – №5. – С. 105–121.
2. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Том 29. Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон. Отдел 2. Занятия – М.: ЦСУ Союза ССР, 1930. – 522 с.
3. Волосник Ю. П. Зародження нової буржуазії та розвиток приватної підприємницької діяльності в Україні у 1920-ті – на початку 1930-х рр. Дис ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Ю. П. Волосник. – Х., 2004. – 658 с.
4. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу / Ю. П. Волосник. – Х.: НМУ «СД», 2002. – 584 с.
5. Жиромская В. Б. Советский город в 1921–1925 гг.: Проблемы социальной структуры / В. Б. Жиромская. – М.: Наука, 1988. – 167 с.
6. Сумцов М. Ф. Слобожане: історико-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов – Х.: Вид. «Союз» Харк. Кредит. Союзу кооперативів, 1918. – 240 с.
7. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия / Ф. Хайек // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – №12.
8. Шарібжанов Р. В. Національні меншини Харкова в 20–30-ті рр. ХХ ст.: афтореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. В. Шарібжанов. – Харків, 2008. – 20 с.
9. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу / М. Т. Юрій. – 2 вид., доп. – К.: Гаксон, 1997. – 237 с.